

АНАЛІЗ СУБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК ЗЛОЧИНІВ, ЩО ПОРУШУЮТЬ ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД В УКРАЇНІ

КОТОВИЧ Олександр Леонардович - здобувач Київського міжнародного університету

УДК 343.36:343.85

Проаналізовано суб'єкт і суб'єктивна сторона преступлений, которые нарушают право каждого на справедливый суд.

Обоснованно необходимость усовершенствования нормативного обеспечения уголовно-правовой охраны правосудия в Украине.

Ключові слова: право на справедливий суд, злочини проти правосуддя, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми

Закріплені в кримінальному законі нормативно-правові заборони виконують функцію охорони шляхом вираження негативного ставлення держави до певних діянь і встановлення відповідальності за їх вчинення, здійснюючи тим самим регулятивний вплив на свідомість людей.

Актуальність дослідження суб'єктивних ознак злочинів, що порушують право кожного на справедливий суд зумовлена потребою удосконалення нормативних підстав кримінальної відповідальності за різного роду посягання на правосуддя, насамперед у зв'язку із суттєвим оновленням процесуального порядку здійснення кримінального судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У теорії кримінального права дослідження проблем складу злочину загалом, та його суб'єктивних ознак, зокрема, представлені досить широко. Так, аналізу феномену, який береться під охорону кри-

мінального закону, присвячено роботи П. П. Андрушка, А. А. Музики, О. М. Костенка, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, М. І. Хавронюка, Є. В. Фесенка, Н. М. Ярмиш. Питання визначення підстав кримінальної відповідальності за окремі види посягань у сфері правосуддя досліджувалися у роботах В. І. Осадчого, А. В. Воронова, С. Є. Дідика, Н. Д. Квасневської та інших.

Втім, новели законодавчого визначення поняття службової особи у кримінальному праві, прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України вимагають переосмислення нормативного визначення суб'єктивних ознак злочинів у сфері правосуддя, що порушують право на справедливий суд.

Мета статті

Охарактеризувати ознаки суб'єкта та суб'єктивної сторони складів злочинів, що порушують право на справедливий суд та окреслити напрями удосконалення нормативних підстав кримінальної відповідальності за їх вчинення.

Виклад основного матеріалу

Кримінально-правова характеристика злочинів, що порушують право на справедливий суд передбачає аналіз суб'єктивних ознак складу злочину, які включають у себе суб'єкт та суб'єктивну сторону.

Відповідно до ч.1 ст.18 КК України, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповід-

но до Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. У цьому визначенні закріплено принцип особистої та винної відповідальності тільки фізичних осіб. Це визначення дозволяє відокремити такі обов'язкові групи ознак суб'єкта злочину, як фізична особа, осудність та вчинення злочину у віці, з якого настає кримінальна відповідальність. У кримінально-правовій доктрині суб'єкт конкретного злочину, який має лише ознаки, визначені ч. 1 ст. 18 КК України, прийнято називати загальним.

У випадку встановлення у відповідній статті Особливої частини КК України, крім зазначених загальних ознак, ще і додаткових (спеціальних) ознак (громадянство, службове становище тощо), наявність яких необхідна для визнання певної особи суб'єктом відповідного злочину, мова йде про спеціальний суб'єкт злочину (ч. 2. ст. 18 КК України).

Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення" від 07.04.2011 року ст. 18 КК України доповнено частинами третьою та четвертою такого змісту: "3. Службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється уповноваженим органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, уповноваженим органом чи уповноваженою службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. 4. Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які

здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів"[1].

На слушну думку П. Андрушка, суб'єктами окремих злочинів, виконавцем (суб'єктом) яких законодавцем визначається службова особа, може бути або лише службова особа юридичної особи приватного права, або лише службова особа юридичної особи публічного права, або ним не може бути чи може бути лише представник влади. Зокрема, лише службові особи – представники влади можуть бути суб'єктами злочинів, що порушують право на справедливий суд, передбачених статтями 372, 373, 374, 375 КК [2].

Суттєвими новелами нового визначення поняття службової особи є розширене розуміння поняття "представник влади" як "представник влади чи місцевого самоврядування" та заміна терміна "обов'язки" терміном "функції"; визначення підстав наділення особи спеціальним повноваженням на виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків; уточнення, що функції представника влади чи місцевого самоврядування можуть здійснюватись не лише постійно чи тимчасово, а й за спеціальним повноваженням; визначення у ч. 4 ст. 18 та п. 2 примітки до ст. 364 КК, що службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому, адміністративному або судовому органі іноземної держави, а також будь-які особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також посадові особи міжнародних

організацій (працівники міжнародної організації чи інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені).

У Великому енциклопедичному словнику правовий статус визначено як “встановлене нормами права положення його суб’єктів, сукупність їх прав і обов’язків” [3, с. 655]. Таким чином, під статусом, як правило, розуміють сукупність прав, обов’язків та відповідальність, які визначають юридичний стан особи, державного органу чи громадської організації, а тому під елементами правового статусу слід розуміти його складові: обов’язки, права та їх відповідальність.

Змістовні характеристики ознак спеціального суб’єкта злочинів, передбачених ст.ст. 372, 373, 374, 375, ч. 2 ст. 376, ч. ч. 2, 3, 4 ст. 382 розкрито в інших нормативних актах, які не є кримінальним законом.

Так, відповідно до ч. 2. ст. 1 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” судову владу реалізують професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур. Обов’язки судді є нормативно визначені вид і міра необхідної поведінки носія судової влади, що забезпечує реалізацію інтересів суб’єктів, з якими суддя вступає у правовідносини при здійсненні професійних функцій. Невиконання (неналежне виконання) суддею своїх службових обов’язків може призвести до істотних змін у його правовому становищі, аж до втрати статусу [4, с. 10].

Варто зауважити, що новелою кримінального процесуального законодавства є запровадження нового суб’єкта реалізації судової функції у кримінальному провадженні – слідчого судді, яким є суддя суду першої інстанції, та, у випадку розгляду клопотань щодо негласних слідчих (розшукових) дій, – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [5].

Відповідно до ч 9 ст. 206 КПК України слідчий суддя зобов’язаний вжити необхідних заходів для забезпечення особи, яка позбавлена свободи, захисником і відкласти будь-який розгляд, у якому бере участь така особа, на необхідний для забезпечення особи захисником час, якщо вона бажає залучити захисника або якщо слідчий суддя вирішить, що обставини, встановлені під час кримінального провадження, вимагають участі захисника.

Таким чином, слідчий суддя теж є спеціальним суб’єктом злочинів проти правосуддя, що порушують право на справедливий суд. Зокрема, таких як: порушення права на захист, постановлення завідомо неправосудного судового рішення.

Загалом, професійна діяльність не лише судді (слідчого судді), а й слідчого, прокурора, оперативного співробітника спрямована на забезпечення права на справедливий суд та ґрунтується на принципі недопустимості зловживання правом, який має морально-правовий зміст.

З’ясування ознак суб’єктивної сторони складу злочину зводиться насамперед до встановлення психічного ставлення суб’єкта до вчиненого ним злочину, тобто обов’язковою ознакою суб’єктивної сторони будь-якого складу злочину є вина у формі умислу або необережності. Мотив, мета та емоції мають допоміжне значення та розкривають психологічний зміст суб’єктивної сторони складу злочину.

Форма вини визначається закріпленим у законі співвідношенням психічних елементів (свідомість і воля), які утворюють зміст вини, тобто розбіжностями в інтенсивності і вираженості інтелектуальних і вольових процесів, що протікають у психіці суб’єкта злочину [6, с. 15]. Зміст вини у розглядуваних складах утворюють характерне для злочинів, вчинених у формі умислу, поєднання інтелектуальної та вольової ознаки.

Як відомо, орієнтиром для встановлення виду вини виступає диспозиція статті. В цьому питанні кримінально-правова доктрина цілком справедливо відштовхується від формулювання законодавчої конструкції моменту закінчення злочину. Спосіб

конструювання складів злочинів, що порушують право на справедливий суд, вказує на необхідність віднесення їх до умисних злочинів. Так, у науці кримінального права домінуючою є думка про те, що злочини з формальним складом можуть вчинятися виключно з прямим умислом, а формула для визначення вини є такою: особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер вчинюваної дії й бажала вчинити цю дію [7, с.14; с.157].

Диспозиції статей 372, 373, 374, 375, 376, 382 Особливої частини КК України вказують на умисну форму вини. А саме, передбачення у ч. 1 ст. 372 та ч.1 ст. 375 нормі “завідомості” при притягненні невинного до кримінальної відповідальності та при постановленні неправосудного судового акта прямо вказує на його умисний характер. У даному випадку поняття “завідомо” кореспондується зі словами “невинного”, “неправосудного” і визначає інтелектуальний момент умислу щодо рішення про притягнення до кримінальної відповідальності невинної особи та акта, який постановляє суддя, тобто вказує, що суб'єкт не помиляється, а усвідомлює незаконність, необґрунтованість (неправосудність) прийнятого рішення. Вольовий момент припускає бажання, тобто переслідування мети: притягнути невинного до кримінальної відповідальності, постановити неправосудний акт.

Склад злочину, передбачений ст. 373 КК України, характеризується прямим умислом, адже примушуючи особу давати показання, винний усвідомлює очевидну незаконність своїх дій і, незважаючи на це, бажав їх вчинити. Зважаючи на обов'язкову обізнаність суб'єкта злочину (слідчого, прокурора, судді) з вимогами кримінального процесуального закону, ми поділяємо думку О.О. Вакулик щодо наявності такої обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, як мета – отримання показання, що є рушійним спонуканням до вчинення саме цього злочину [8].

Суб'єктивна сторона порушення права на захист характеризується умисною формою вини (прямий умисел) і полягає

у свідомому недопущенні чи ненаданні своєчасно захисника і бажанні порушити право особи на захист. Цілком очевидно, що випадки несвоєчасного надання чи недопущення захисника через службову недбалість суб'єктів злочину не підлягають кваліфікації за ст.374 КК України. З метою дотримання вимог ясності і зрозумілості кримінально-правових норм вважаємо за необхідне уточнити диспозицію ст. 374 К: ч. 1 ст. 374 перед словом “недопущення” доповнити словом “умисне”.

Втручання службової особи в діяльність судді з метою перешкодити здійсненню правосуддя (ст. 376 КК) характеризується лише прямим умислом. Особа усвідомлює, що втручається в діяльність судді щодо виконання обов'язків по здійсненню правосуддя та бажає перешкодити його здійсненню. Кваліфікації діяння за ст. 376 КК України передбачає наявність у винного не лише бажання, а й переконання (впевненості), що її втручання перешкодить виконання суддею службових обов'язків чи спричинить винесення неправосудного рішення.

Диспозиція ст. 382 КК України теж прямо визначає умисну форму вини як обов'язкову ознаку складу злочину. Тобто, суб'єкт злочину (будь-яка особа) повинен усвідомлювати, що не виконує (перешкоджає виконанню), наприклад, вирок суду, і бажав щоб цей вирок не був виконаний. Разом з тим, на наш погляд, кваліфікація таких дій загального суб'єкта за ч. 1 ст. 382 є сумнівною, оскільки, особа, щодо якої проголошено обвинувальний вирок у випадку його невиконання підлягає відповідальності за різні форми ухилення від виконання вироку, передбачені ст. ст. 389, 390, 393 КК тощо. Вчинення дій, які утворюють об'єктивну сторону перешкоджання виконанню вироку, з боку інших осіб оцінюються як співучасть в ухиленні від покарання. Якщо ж вирок умисно не виконується представниками органів спеціально уповноважених державою на виконання вироку, то їх дії кваліфікуються за ч. 2 чи ч. 3 ст. 382 КК.

З метою уникнення слідчих і судових помилок, на наш погляд, у ч. 1 ст. 382 КК

АНОТАЦІЯ

Проаналізовано суб'єкт й суб'єктивну сторону злочинів, що порушують право кожного на справедливий суд.

Обґрунтовано необхідність удосконалення нормативного забезпечення кримінально-правової охорони правосуддя в Україні.

SUMMARY

It is analysed internal side of crimes, which violate a right each on a just court. Grounded necessity of improvement of the normative providing of criminal and legal protection of justice in Ukraine.

доцільно вживання узагальненого поняття судового рішення, яке відповідає назві цієї норми. А саме, “Умисне невиконання судового рішення, що набрало законної сили, або перешкоджання його виконанню”.

Зміст суб'єктивної сторони досліджуваних нами складів злочинів не вичерпується лише виною. Так, у законодавчу конструкцію складу злочину, передбаченого ст. 376 КК України, включено таку обов'язкову ознаку складу як мета – перешкодити виконанню суддею службових обов'язків або добитися винесення неправосудного рішення; а ч.2 т. 375 КК України містить вказівку на корисливий мотив вчинення злочину.

Таким чином, аналіз обов'язкових ознак суб'єктивної сторони складів злочинів, що порушують право на справедливий суд дозволяє до числа суб'єктів порушення права на справедливий суд, за ознакою службової особи віднести осіб, які реалізують владні повноваження у сфері правосуддя як особливій сфері державно-правових відносин; а встановлення факту усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своїх дій (ознак об'єкта, об'єктивної сторони складу злочину) та бажання вчинити саме такі дії свідчить про наявність вини у формі прямого умислу.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 07.04.2011 № 3207-VI [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 41. – Ст.

414. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

2. Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення / П.П. Андрушко // Адвокат. – 2011. – № 11, 12 – С. 5 – 11; 3 – 10.

3. Большой энциклопедический словарь / Под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 1997. – Вып. VI. – 790 с.

4. Москвич Л. М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 “Судоустрій; прокуратура та адвокатура” / Л. М. Москвич. – Харків, 2003. – 21 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 року № 4651-VI // Голос України від 19 травня 2012 року. – № 90-91. – [Електронний ресурс] // Режим доступу : www.rada.gov.ua.

6. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України [монографія] / Р.В. Вереша. – К.: Атіка, 2005. – 224 с.

7. Кримінальне право України: Загальна частина [підручник] / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.]; за ред М. І. Мельника. – [2-е вид.]. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.

8. Вакулик О.О. Кримінально-правова характеристика примушування давати показання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / О.О. Вакулик. – Київ, 2011. – 21 с.